

ZKUŠENOST BEZ ZRAKU: PŘÍLEŽITOST PRO REFLEXI PROSTOROVÉHO NORMATIVU¹ /

ROBERT OSMAN, LUCIE POSPÍŠILOVÁ

Experience without Sight: The Opportunity for Reflection of Normative Space

Abstract: The paper questions the dominant representation of space (normative space) and its visibility in the case of spatial experience without sight. While the relationships between individuals and spaces are differentiated, normative space (re)produces the conception of one depersonalised and thus disembodied space and denies alternative conceptions of spaces. The aim of the paper is to present the process of independent experiencing of new spaces by visually impaired people. This experience is interpreted in the context of two theories: Lefebvre's production of space and Butler's theory of performativity. Our results are based on interviews with 16 visually impaired people and 2 people with knowledge about visual impairment from their profession. The interview partners learn two sets of spatial information: 'information for communication with others' and 'information necessary for spatial mobility'. While the first set of information is required to become part of the visual world and reveal the performative (re)production of the visibility of space, the second set of information is connected to non-visual experience and thus makes it possible to look beyond the normative space, to see visibility as a norm, and to start to reflect on the political connotation of spatial conceptions.

Key words: visually impaired people, normative space, abstract space, performativity

Osman, Robert, Lucie Pospíšilová. 2016. „Zkušenost bez zraku: příležitost pro reflexi prostorového normativu.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 17, No. 1: 63–76, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2016.17.1.256>

Jako geogrfka a geograf jsme již delší dobu fascinováni geografickou „obsesí vizualizace prostoru“, a to i v poměrně kuriózních kontextech. Určitým rozhodným momentem se pro nás stalo seznámení s odbornou literaturou o výzkumu prostorové orientace osob se zrakovým postižením. Geografie je do jisté míry definována právě prostřednictvím vizuálních konceptů úhlu, vzdálenosti, měřítka a mapy. Má dlouhou tradici v prezentování svých poznatků pomocí vizuální reprezentace a je tak dodnes velmi obtížné „dělat geografii“ bez zraku (Golledge 2005: 95). To lze dobře pozorovat ve způsobech „dělání“ geografického výzkumu o prostorové zkušenosti osob se zrakovým postižením. Dlouholetý proponent geografie znevýhodnění a výzkumu prostorovosti osob zrakově postižených, americký geograf Reginald Golledge, který sám v roce 1984 přišel o zrak (Golledge 1994: 369), rozlišuje dva prostory, prostor pravý, skutečný a objektivní a prostor „transformovaný“, v němž žijí lidé bez zraku (Golledge 1993: 64). Transformovaný prostor v jeho pojetí znamená prostor „zjednodušený“, „méně komplexní“, „chudý“ či „omezený“ (Golledge 1991: 299; Golledge 1993: 69), a dokonce přímo tvrdí, že u osob bez vizuální zkušenosti nemohou být rozvinuty schopnosti porozumění a samostatného užívání prostoru (Golledge 1993: 71; Golledge 1994: 369). Nesrovnalosti mezi prostorovou zkušeností osob se zrakovým postižením a mapovou reprezentací prostoru interpretuje ve prospěch mapy, když z mapové reprezentace prostoru činí normu a zkušenost osob se zrakovým postižením popisuje jako méněcennou (R. Butler 1994: 366). Změna je tedy očekávána na straně osob se zra-

kovým postižením, nikoliv na straně mapové reprezentace prostoru. „Až si [osoby se zrakovým postižením] uvědomí, kolik prostorových informací ve srovnání s verbálním popisem mapy nabízejí, začnou je sami poptávat“ (Golledge 1994: 371–372). I přes značnou kritiku, kterou jeho teze vzbudily, konkrétně vhodnosti map pro práci s osobami se zrakovým postižením (R. Butler 1994), abstrahování významu nevizuálních prostorových prvků (Park, Radford, Vickers 1998), situování výzkumníků do role pomáhajících expertů (Imrie 1996) či obecné podpory ableismu (Gleeson 1996), zůstávají vizuální metody (mapy, mentální mapy, životní mapy apod.) nadále součástí geografického výzkumu prostorové zkušenosti osob se zrakovým postižením (Kitchin, Jacobson 1997; Golledge 2005; Worth 2011). Geogrfky a geografové tak stále spojují prostorovou zkušenost se zkušeností vizuální. Právě tato geografická „obsese vizualizací prostoru“ v nás vzbudila zájem a podnítila rozhodnutí začít se věnovat osobám se zrakovým postižením.

Naším primárním cílem je snaha porozumět prostorové zkušenosti osob se zrakovým postižením. Tento cíl však není samoúčelný, nesnažíme se popsat prostorovou zkušenost osob bez zraku jako jednu z mnoha, ale ptáme se, čím může tato zkušenost přispět k rozvoji teorie o vztahu mezi tělem a prostorem, respektive o prostorové zkušenosti obecně. Současně jsme přesvědčeni, že se samotná vizualita prostoru podílí na „zneschopňování“ osob se zrakovým postižením a udržuje je v roli pasivních, neschopných a nezpůsobilých osob (Shakespeare 1994) tak, že je vylučuje do „jejich transformovaného prostoru“ mimo „naš skutečný

vizuální prostor“ (Kitchin 1998: 345). Jinakost (Beauvoir [1949]1967) či znevýhodnění (Oliver 1990) osob se zrakovým postižením nejsou (re)produkovány pouze v každodenním praktikování pozornosti, lítosti, nevraživosti, opovržení, oslovování, uhýbání či pomáhání (Oliver 1990; Shakespeare 1994; R. Butler 1998; Goffman [1959] 1999; [1963] 2003; Worth 2013), ale také pomocí praktik oddělování „jiných“ prostorů od prostoru „normálního“. Zatímco „my“ je lokalizováno tady, „oni“ je spojeno s „někde jinde“ (Gupta, Ferguson 1992: 14). Jinými slovy, jinakost či znevýhodnění jsou (re)produkovány také prostřednictvím prostorových koncepcí a kategorií (Kitchin 1998: 352). Normu zde představuje vizuální prostor, který je umístěn „zde“ a ve kterém žijeme „my vidící“, zatímco osoby se zrakovým postižením žijí „tam“, mimo normu, v transformovaném nevizuálním prostoru, čímž se stávají „jinými“. Nechceme proto (re)produkovat jinakost osob bez zraku a odlišovat jejich prostorovou zkušenost od jiných, ale prostřednictvím této zkušenosti zviditelnit normativnost vizuality prostoru, jež je ve zkušenosti vidících neviditelná, nicméně rovněž přítomná.

Naše prvotní výzkumná otázka, se kterou jsme začali provádět rozhovory, zněla, Jak se vizualita prostoru projevuje v prostorové zkušenosti osob se zrakovým postižením? V průběhu rozhovorů nás však zaujala jazyková bariéra stojící mezi komunikací, resp. myšlením o prostoru usku-tečňovanými vizuálním jazykem (Jay 1993) a nevizuální prostorovou zkušeností a začali jsme se ptát, jakým způsobem se osoby se zrakovým postižením podílejí na (re)produkcí vizuality prostoru. V počáteční fázi analýzy nás pod vlivem četby textů Roda Michalka (1999, 2001) zaujalo, že významy slov, které komunikační partneři a partnerky používají pro popis prostoru, se v průběhu rozhovoru proměňují. Naše pozornost se proto obrátila k časově diferencovanému procesu poznávání prostoru. Způsoby komunikačních partnerů a partnerek, jimiž popisují různé fáze „poznávání“ prostoru, nás nakonec přivedly k finální podobě procesně zaměřené výzkumné otázky, která vedla i k sepsání tohoto článku: „Jakým způsobem samostatné poznávání nových prostorů osobami nevidomými napomáhá zviditelnění normativnosti vizuality prostoru?“ Zdůraznění samostatnosti odkazuje ke skutečnosti, že jsme nesledovali případy, kdy byli komunikační partneři a partnerky novým prostorem prováděni, a to ani osobou, psem či navigací. Tato zkušenost není konstruována umělým oddělováním komunikačních partnerů a partnerek od jejich průvodců, ale je jimi běžně zažívána. I ti, kteří se obvykle pohybují v doprovodu asistenta či vodícího psa, zažívají, a tedy i popisují samostatný pohyb prostorem. Tematické zúžení na samostatné poznávání nových prostorů tak odpovídá vlastní, tělesné, jinými těly nezprostředkované prostorové zkušenosti. Samo poznávání chápeme v co nejširším možném smyslu a rozhodně se neomezujeme pouze na poznávání faktografické.

Za teoretický rámec jsme si vybrali kritickou teorii, která umožňuje uchopit vizualitu prostoru jako utlačující normativ, přičemž v sobě zahrnuje časové hledisko, jež při-

pouští možnost změny. Konkrétně se jedná o dílo Henriho Lefebvra, které popisuje prostorový normativ jako časově sedimentovaný, a tedy i v čase proměnlivý, a dílo Judith Butler, jejíž teorie performativity pracuje s (re)produkováním sociálních kategorií v čase a také se ptá po jejich proměně. Zatímco Lefebvrova práce (Lefebvre [1974] 1991) nám umožnila uchopit vizualitu jako součást prostorového normativu, práce Judith Butler ([1990] 2014) pomohla poukázat na zdánlivost politické neutrality této prostorové normy a její genderovanost. Nejprve tedy představíme, co pro účely tohoto článku pokládáme za prostorový normativ. Následně ukážeme, jak tento normativ souvisí s vizuální zkušeností s prostorem. Poté obrátíme pozornost k performativní koncepci prostoru, která nám umožní ukázat, jak je tento normativ (re)produkován v rámci genderového řádu západního světa. V empirické části příspěvku (i) představíme způsob, jakým o prostoru komunikační partneři a partnerky běžně komunikují, (ii) následně budeme diskutovat o jednotlivých významech používaných slov „vědět“ a „představit si“, (iii) popíšeme vztahy mezi nimi, (iv) abychom mohli v závěru ukázat, jakým způsobem se jejich významy proměňují v procesu poznávání prostoru (v) a jak se spolu s nimi proměňuje význam vizuality prostoru.

Prostorový normativ

Abychom objasnili, co myslíme *prostorovým normativem*, nastíníme nejprve zvolená východiska a představíme prostor jako sociálně (re)produkovanou kategorii. Sociálně (re)produkovaný, respektive *sociální prostor* otevírá perspektivu, která je pro příspěvek důležitá přinejmenším ze dvou důvodů. Prvním z nich je, že umožňuje demaskovat prostor jako substanci, tedy jako ahistorickou a neměnnou danost, a naopak jej zhlédnout jako vytvářený sociální jev s vlastní historií. Druhým důvodem je, že narušuje představu jediného, a tudíž i univerzálního pojetí prostoru, a umožňuje porovnávat vedle sebe alternativní pojetí prostoru. *Sociální prostor* je spojen s celou řadou předních sociálních teoretiků a teoretiček, jako jsou John Urry (1985), David Harvey (1989, 2009), Edward Soja (1989, 1996), Henri Lefebvre ([1974] 1991), Mark Gottdiener (1994), Derek Gregory (1994) nebo Doreen Massey (2005). My se však v příspěvku omezíme pouze na sociální prostor Henriho Lefebvra. Podle něj došlo v průběhu vývoje evropské civilizace k velmi pomalé sedimentaci významu kategorie prostoru, kterou lze zpětně jen obtížně vysledovat (Lefebvre [1974] 1991). *Prostorový normativ* představuje takové pojetí prostoru, jež vylučuje jakékoliv jiné, alternativní pojetí prostoru, které potlačuje projevy prostorové diverzity a které vytváří iluzi jeho inertnosti, stability a neměnnosti (Lefebvre [1974] 1991: 32). Pro účely tohoto příspěvku za něj budeme pokládat Lefebvrovu koncepci *abstraktního prostoru*, který jej chápeme jako dominantní reprezentaci prostoru v kapitalistické společnosti (Lefebvre [1974] 1991), a pro popis jeho ustavování v čase využijeme dvou vzájemně propojených procesů *homeomorfizace* a *dekorporalizace* prostoru (Gregory 1994).

Homeomorfismus (Martins 1982; Lefebvre [1974] 1991; C. Butler 2003) odkazuje ke ztotožnění dvou rovin reality, myšlené, představované, „mentální“ (*reprezentace prostoru*) s praktikovanou, žitou, „sociální“ (*prostory reprezentace*) (Lefebvre [1974] 1991: 33–38). První je realizována v podobě praktik měření, mapování, kreslení, tištění a představování si prostoru. Jinými slovy, jde o abstraktní představu reprezentující určitý prostor (Lefebvre [1974] 1991: 38–41; Elden 2009: 5238). Druhá představuje konkrétní prostorové praktiky, které realizujeme, jde o prostory zvyků, rutin, opakování, rytmů, prostory s významem (postel, ložnice, byt, dům, kostel, hřbitov). *Homeomorfismus* vede k výslednému chápání prostoru pouze v rovině „mentální“, jež se používá k „měření“ všech ostatních forem prostoru a na kterou jsou tyto prostory ve výsledku redukovány (Lefebvre [1974] 1991: 285; C. Butler 2003: 100). Jako příklad této redukce je nejčastěji uváděna mapa. Prostor se v jejím podání stává pouze myšleným povrchem (Massey 2005: 4), jenž se skládá z bodů, linií, ploch a objemů (Elden 2009: 5237). Abstrahováním jakýchkoliv sociálních významů se prostor stává vyprázdněnou kategorií, tzv. *prázdnou abstrakcí* podobně jako například kategorie města, regionu, státu či kontinentu bez konkrétní vazby k čemukoliv žitému, ustavovanému, bez jakékoliv vlastní historie (Gregory 1994: 355).

Dekorporealizace neboli „odtělesnění“ prostoru předpokládá souvislost mezi tím, jak rozumíme prostoru, a tím, jak rozumíme tělu. „Předpokládá těsný vztah mezi historií těla a historií prostoru“ (Gregory 1994: 383). Pokud tedy díky *homeomorfismu* chápeme prostor pouze jako „mentální“ kategorii (*reprezentace prostoru*), pak i tělo chápeme obdobným způsobem, jako prázdnou abstraktní kategorii (J. Butler [2009] 2013: 52). *Dekorporealizace* tak de facto znamená oddělení těla od prostoru a posun od tělesného prostoru (*space of body*) k pouhým tělům v prostoru (*body-in-space*) (Gregory 1994: 383). Zatímco prostor se „odtělesňuje“, tělo se „odprostorňuje“. Společná argumentace Henriho Lefebvra i Judith Butler pak je, že těla jsou vždy vyjednávána s prostorem, nemohou existovat mimo prostor, respektive umístění v prostoru je základní podmínkou jejich existence (Butler [2009] 2013: 52). Zatímco *abstraktní prostor* Lefebvre popisuje jako asociální a odtělesněný, a tedy prázdný, inertní a homogenní (Lefebvre [1974] 1991), Judith Butler z jiné pozice kritizuje pojetí těla, když volí slova jako médium, inertní hmota, světská prázdnota, nemá fakticita (J. Butler [1990] 2014). Judith Butler tak podobně jako Lefebvre akcentuje vzájemnou propojenost pojetí těla a prostoru, když přímo píše:

Pokud přijmeme poznatek, že naše přežití nezávisí na střežení hranice (na strategii suveréna ovládajícího určité teritorium), ale na poznání našich vztahů s druhými, přejdeme k novému chápání způsobu, jakým konceptualizujeme tělo v politickém poli. (Butler [2009] 2013: 52)

Abstraktním prostorem Lefebvre myslí takovou *reprezentaci prostoru*, která je díky *homeomorfizaci* prostá jakéhokoliv sociálního významu a díky *dekorporealizaci* je oddělená od svých těl. Jako takový se abstraktní prostor stává (i) představovaným, (ii) vizualizovaným a (iii) pozorovaným „odnikud“ (Levin 1993).

- i) Etymologický výklad slova představa znamená „předvést před sebe“. Představením si tedy *abstraktní prostor* předvádíme před sebe, předvoláváme jej před svůj vnitřní zrak, čímž provádíme několik relativně drobných transformací – vydělujeme jej z jeho okolí, vydělujeme jej z jeho času a povoláváme jej jako celek. Předvádíme jej před sebe osamocený, zastavený a bez kontextu, vytrháváme jej z jeho příběhu, z jeho procesu změny, z jeho nastávání (Folch-Serra 1990). Tak si jím můžeme být jisti a nemusíme o něm pochybovat (Heidegger [1938] 2013: 22–23). Představit si prostor znamená postavit si jej před sebe tak, že před námi stojí jako systém, a to se vším, co k němu patří a z čeho se sestává. Představit si prostor tak znamená předvést jej před sebe jako předmět (*objectum*).
- ii) Jako vydělený, zastavený a celistvý je *abstraktní prostor* představován jako obraz (Heidegger [1938] 2013) a je připraven pro zrak. *Abstraktní prostor* předvádí prostor před nás, staví ho mimo tělo, staví ho před zrak. *Abstraktní prostor* tak nadřazuje zrak nad ostatní smysly. *Abstraktní prostor* není zcela *dekorporealizovaný*, ale spíše jen *vizualizovaný*, tedy je s tělem spojen výhradně prostřednictvím zraku (Lefebvre 1978: 287 in Gregory 1994: 389). Zrak odděluje pozorujícího od pozorovaného, subjekt od objektu (Pallasmaa 2012: 33), vkládá mezi nás vzdálenost, činí nás nepropojenými (Lefebvre [1974] 1991: 286) a v konečném důsledku nás staví proti sobě (Heidegger [1938] 2013: 29).
- iii) Třetí a pro účely tohoto příspěvku poslední společnou vlastností *abstraktního prostoru* je jeho bezhlediskovost, tedy absence pozice, z níž je k prostoru přistupováno. Termínů, které se pro tuto vlastnost používají, je celá řada. Nejčastěji se lze setkat se spojením „pohled shora“, „pohled odnikud“, „ptačí pohled“ (Levin 1993). Absence jakékoliv pozicionality, popřípadě situovanosti *abstraktního prostoru* vede ke dvěma efektům. *Abstraktní prostor* působí jako „skutečný“, „reálný“ a „objektivní“, čili nezávislý na pozicionalitě „subjektu“ (Warf, Arias 2009: 7) a současně jako homogenní, tedy ze všech hledisek stejný (O'Tuathail 1996: 53). Tyto vlastnosti umožňují snazší kvantifikaci, směřitelnost, zaměnitelnost, a tudíž i komifikovatelnost prostoru v jeho abstraktním pojetí (Lefebvre, Brenner, Elden 2009: 192).

Vrátíme-li se zde zpět k původní otázce, tedy co myslíme *prostorovým normativem*, můžeme dokončit celý argumentační oblouk. *Sociální prostor* po vzoru Lefebvra ([1974] 1991) pokládáme za analytický nástroj umožňující *denaturalizovat* prostor jako substanci a ukázat jej jako výsledek konkrétních diskursivních praktik. *Abstraktní prostor* pak

pokládáme za výsledek těchto praktik, tj. za reprezentaci prostoru, která představuje (i) mentální (představovanou), asociální, (ii) odtělesněnou, respektive vizuální a (iii) bezhlediskovou, nesituovanou a homogenní kategorii. *Prostorovým normativem* rozumíme univerzální přijímání *abstraktního prostoru* jako jediné možné koncepce prostoru, které znesnadňuje uvažovat o jakémkoliv jiném pojetí prostoru.

Prostorový normativ jako performativní proces

Řada autorů poukazuje na to, že proces konstituování prostoru nelze oddělit od konstituování subjektu (Bachelard [1957] 2009; Warf 2009; Cobarrubias, Pickles 2009; Heidegger [1938] 2013), díky čemuž se známé pojetí subjektu, těla a performativní teorie Judith Butler (J. Butler [1993] 2011, [1990] 2014) staly významnou inspirací také pro geografii. V této kapitole tak představíme prostor jako *performativní*, neustále „se dějící“ v performativních tělesných aktech (Bell a kol. 1994; Rose 1999; Bondi 2005; Nelson 2014). Tato koncepce prostoru rozvíjí Lefebvrovu kritiku produkce prostoru (Rose-Redwood, Glass 2014) a má pro nás v textu dva významy. Ukazuje, jak je *abstraktní prostor* (re)produkován v rámci genderového řádu západního světa a slibuje možnost narušení dominantní pozice této reprezentace.

Inspirování Judith Butler, můžeme o prostoru uvažovat nikoliv jako o daném, ale utvářejícím se v rámci diskursu a mocenských vztahů, a to bez důsledného rozlišování mezi jeho sociální a materiální částí (protože obě části a i jejich odlišování vznikají v rámci diskursu)² (Gregson, Rose 2000; Rose-Redwood, Glass 2014). Prostor je ztvárňován prostřednictvím opakujících se performativních aktů (Rose 1999; Rose-Redwood, Glass 2014) – tělesných aktů – aktů řeči (J. Butler 1997a), gest a dlíčích pohybů (*body-ballet*, Seamon 1980) a rovněž pohybů v časoprostoru, mobilitou (Turnbull 2002; Pratt 2004; Andrucki, Dickenson 2015). Prostor tak je spíše tím, co se děje, než tím, co je (Lefebvre [1974] 1991; Rose 2002; Kitchin 2009; Pitoňák 2013, 2014), a tělesné akty můžeme označit za performativní, protože to, co chtějí vyjádřit, je jimi vytvářeno a udržováno (J. Butler [1990] 2014) – prostor není jejich původcem, ale je jimi přiváděn v existenci.

Ačkoliv můžeme tělesné akty připisovat individuálním tělům, jde o konání veřejné (J. Butler [1990] 2014: 217). Prostor i subjekt jsou v dané společnosti performativně utvářeny v rámci stejného diskursu. Nedílnou součástí našeho sociálního světa je genderový řád, který prostupuje všemi rovinami každodenního života, jazykem, institucemi, rolemi a identitami, a je proto velmi těžko čitelný (Harding 1990 in Šmausová 2002). Tento řád je (re)produkován uvažováním v protikladných (hierarchicky uspořádaných) dichotomických kategoriích (kultura × příroda, emoce × rozum, mysl × tělo, objektivní × subjektivní atd.), jež jsou přiřazovány mužskému nebo ženskému principu, i když se netýkají rozmnožování (Harding 1990 in Šmausová 2002: 17–18). Zatímco Judith Butler se zabývá konstitucí subjektu v rámci genderového řádu, Lefebvre není v tomto ohledu takeexplicitní,

nicméně o prostoru uvažuje také jako o duálním, kde maskulinní princip dominuje nad femininním³ (Lefebvre [1974] 1991: 245), a o *abstraktním prostoru* uvažuje jako o maskulinním (Lefebvre [1974] 1991: 262). Ačkoliv Lefebvre tuto tezi dále nerozvádí, je *abstraktní prostor* svými charakteristikami založený na dominanci maskulinního principu nad femininním (nadřazující kategorie sociálně konstruované jako maskulinní nad kategoriemi konstruovanými jako femininní, tedy mysl nad tělo, vizualitu nad ostatní smysly, racionalitu nad emocionalitu), a jakékoliv pokusy o jeho zpochybnění potom nutně vycházejí z prosazování „femininních“ charakteristik prostoru, které mají v geografickém (resp. vědeckém) diskursu podřadné postavení.

Na *abstraktní prostor* můžeme proto nahlížet jako na dominantní reprezentaci prostoru ustavovanou v rámci genderového řádu, jež byla v čase sedimentována a jež vyžaduje neustálé opakování tělesných aktů k tomu, aby byla udržena. *Abstraktní prostor* je vlastně performativním procesem, přivádějícím v existenci to, co pojmenovává, a zároveň zakrývající svou genezi. Neustálé opakování tělesných aktů vytváří dojem stálosti, danosti, jednoty a kontinuity prostoru a zastírá jeho heterogenitu a dějovost (Górská, Matonoha 2008; Kitchin 2009), což pomáhá udržování *abstraktního prostoru* a jeho opory v jakémsi prediskursivním prostoru, na druhou stranu však také otevírá možnosti narušení této reprezentace. „Ačkoliv je subjekt závislý na moci/vědě, skutečnost, že moc/věda je naopak závislá na své realizaci v aktech subjektu, umožňuje narušení a přeměrování moci, kterou je subjekt konstituován“ (Zábrodská 2009: 60). *Abstraktní prostor* je také závislý na aktech subjektu (Rose-Redwood, Glass 2014), a může být tudíž narušen. Judith Butler je v možnostech zvrácení moci velice opatrná, protože každý takový pokus probíhá opět v rámci daného diskursu (J. Butler 1997b), a je proto potřeba „změna celého diskursivního pole“ (Zábrodská 2009: 60). Geografové a geografky vidí velký potenciál narušování *abstraktního prostoru* v samotném upozorňování na jeho performativitu a fikci stability prostoru, která může být účinná alespoň na poli vědy (Rose 1993; Rose-Redwood, Glass 2014; Andrucki, Dickenson 2015;). Naší ambicí v tomto příspěvku je však ukázat, jaký potenciál k narušování *abstraktního prostoru* má prostorová zkušenost získaná bez zraku, a to konkrétně při samostatném poznávání nových prostorů.

Metodika

Výsledky prezentované v příspěvku vycházejí z probíhajícího výzkumu, který začal v lednu roku 2014. V rámci něj se zaměřujeme na prostorovou zkušenost lidí, kteří podle svých vlastních slov nevidí, případně rozeznávají světlo a tmu, resp. mají zachovaný světlocit. Klasifikace Světové zdravotnické organizace o nich hovoří jako o lidech nevidomých nebo prakticky nevidomých. Seznam našich komunikačních partnerů a partnerek je však z hlediska způsobů využívání zraku rozmanitější (viz tabulku 1),

Tabulka 1: Seznam komunikačních partnerek a partnerů.

Jméno	Věk	Zraková vada	Nevidomý od narození	Poznámky	Datum rozhovoru
Jakub	21	atrofie zrakových nervů, zbytky zraku levého oka	×	zrak ztrácel postupně, vidí skvrny na malou vzdálenost a černobílé odstíny, při chůzi se na zrak spoléhá	4. 3. 2015
Jan	23	nevidomý	ano	chodil na základní školu pro nevidomé děti, na ostatní školy už s lidmi vidícími	24. 4. 2014
Zuzana	25	nevidomá	ano	prakticky nevidomá (rozeznává tmou a světlo)	4. 5. 2014
Michal	29	nevidomý, z inkubátoru	ano	lektor obsluhy PC pomůcek pro zrakově postižené, sportovec, absolvoval výuku prostorové orientace	28. 2. 2015
Karel	29	dioptrická vada, zbytky zraku, periferní vidění	×	do 17 let viděl dobře, postupně zrak ztrácí, vidí pouze periferním viděním, nevidí detaily	24. 4. 2014
Ondřej	30	nevidomý, vrozený glaukom, má slabý světlocit	ne	lektor obsluhy PC pomůcek pro zrakově postižené a konzultant	28. 4. 2014
Klára	33	žádná	×	instruktorka prostorové orientace nevidomých, navigátorka za brankou fotbalu pro nevidomé	12. 2. 2015
Petra	34	nevidomá, nevyvinuté zrakové nervy, nystagmus	ano	dříve vidící manžel, oslepl ve 12 letech (zasahuje do rozhovoru)	9. 7. 2014
Jana	35	nevidomá, z inkubátoru	ano	nerozlišuje světlo a tmou, neabsolvovala výuku prostorové orientace, partner také nevidomý	28. 1. 2014
Dana	35	nevidomá, důsledek onemocnění imunitního systému	ne	zachovaný světlocit, zrak ztrácela postupně cca od tří let, před cca pěti lety přestala vidět barvy, vidící partner, vodící pes	13. 2. 2015
Jirka	35	nevidomý, z inkubátoru	ano	rozlišuje světlo a tmou, pohybuje se pouze s vodícím psem	2. 5. 2014
Marek	38	nevidomý	ano	jako dítě dokázal na blízko rozlišit obrysy	8. 5. 2014
Katka	46	nevidomá	ano	vodícího psa využívá už 20 let, hodně s ním cestuje	1. 5. 2014
Tomáš	56	žádná	×	odborný pracovník v knihovním a vydavatelském oddělení, vyrábí hmatové mapy	17. 2. 2015
Alena	65	nevidomá, glaukom	ne	do 25 let viděla ještě trochu na levé oko, má psa, není vodící, ale chodí spolu	28. 4. 2014
Zdeněk	68	nevidomý od osmi let	ne	nevidomá manželka, rozhovor společně s manželkou	30. 4. 2014
Monika	70	nevidomá od dvou let, po nemoci	ne	kombinace s vadou sluchu, rozhovor společně s manželem	30. 4. 2014
Eva	92	nevidomá, šedý zákal, po operaci	ne	zrak se začal zhoršovat zhruba v 50 letech po operaci oka, později stejný problém s druhým okem, od zhruba 60 let nevidomá	19. 4. 2014

přičemž je nutné říci, že informace o zrakovém hendikepu pocházejí vždy z jejich vlastních výpovědí. Semistrukturované rozhovory, na kterých je příspěvek založen, se uskutečnily v době od ledna 2014 do března 2015 s 18 komunikačními partnery nebo partnerkami bydlícími většinou v Brně nebo Praze. Celkem 14 komunikačních partnerů či partnerek se považuje za nevidomé, přičemž osm z nich nevidí již od narození nebo zrak ztratili krátce po něm. Dva naši komunikační partneři zrak v určité míře k pohybu stále využívají a poslední dva vidí a s nevidomými lidmi a nevizuální zkušeností se setkávají v rámci své profese. Mezi komunikačními partnery a partnerkami jsou lidé

různého věku, vzdělání i profese. Při jejich výběru, pomineme-li dva vidící partnery, byla jedinou podmínkou deklarace nevidomosti nebo jiného zrakového hendikepu. Komunikační partneři a partnerky byli hledáni a oslovováni prostřednictvím osobních kontaktů a dále pomocí metody sněhové koule.

Každý z rozhovorů týkajících se vlastní nevizuální zkušenosti byl uveden dotazem na popis cesty, po které se komunikační partner či partnerka nejčastěji pohybuje, do něhož bylo z naší strany zasahováno zcela minimálně. Protože se však spíše než vlastní zkušenost zprvu ve výpovědích objevovala snaha popsat cestu tak, aby byla srozumitelná pro vi-

dícího člověka, zaměřily se doplňující otázky hlavně na popis všech skutečností, které jsou důležité pro komunikační partnery či partnerky. Dále se rozhovor odvíjel vždy individuálně v závislosti na tom, co komunikační partneři a partnerky považovali ve své prostorové zkušenosti za důležité. Obecně byla probírána témata jako učení se cest, zapamatování si cest, vybavování si cest, představování si známých i neznámých prostorů, pocity zažívané při samostatném pohybu nebo využívání jazyka při popisu prostorové zkušenosti.

V celém našem výzkumu se zaměřujeme na prostorovou zkušenost zrakově postižených lidí, v tomto příspěvku se zabýváme úzce vymezenou otázkou: „Jakým způsobem samostatné poznávání nových prostorů osobami nevidomými napomáhá zviditelňování normativnosti vizuality prostoru?“ Pracujeme tedy s výpověďmi týkajícími se (1) samostatného poznávání, tzn. nezprostředkovaného poznávání (2) bez využití zraku, a to (3) nových, neboli dříve nenavštívených prostorů.

Prostorová zkušenost bez zraku

Neviditelná vizualita prostoru

Základním problémem, jenž se proplétá celým výzkumem, je způsob, jak o prostoru komunikovat bez vizuálních metafor. Jak nahradit otázky, které vždy již předpokládají vizuální zkušenost s prostorem: „Jak to vypadá?“ či „Jak si to představuješ?“ Do jisté míry to naráží na naši schopnost dokázat si prostor „nepředstavovat“ a převzít způsob, jakým o prostoru komunikují sami komunikační partneři a partnerky. Pro primární seznámení se stylem tohoto vyprávění předkládáme popis prostoru (cesty), zpracovaný neziskovou organizací provozující asistenční služby a zaslaný e-mailem jedné z našich komunikačních partnerek.

Autobus staví v ulici Klánovická, která je kolmá na Hloubětínskou. Po výstupu z busu na chodník budete už stát čelem k areálu bazénu. Celou budovu budete muset obejít k čelní straně, kde se nachází vstup do areálu. Dáte se tedy pak po chodníku doleva, tedy po směru jízdy, a po pravici budete mít nízkou zidku s plotem ohrazující přílehlý trávník před budovou bazénu. Půjdete takto rovně necelých 20 metrů až na konec plotu (před koncem je sloupek nástupního stanoviště busu č. 273 směrem na Černý Most), kde podél něj zabočíte doprava za roh. Dále pak půjdete podél něj ještě necelých 10 metrů až k začátku budovy s bazénem. Budete se jí držet 25 metrů až na konec, pak bude následovat po pravé straně pás zeleně dlouhý 10 metrů a hned za ním roh budovy, podél kterého zabočíte doprava k čelní stěně budovy, kde se nacházejí vstupní dveře na fotobuňku.

Jedná se o narativní produkci prostoru. Lze si povšimnout, že takto produkovaný prostor má jasný začátek (zastávku autobusu), jasný konec (vstupní dveře) i jasnou orientaci (od začátku ke konci). Má tedy jakousi posloupnost, jakousi časovou následnost, jakýsi vývoj, snad i příběh (Zoran

2009). Podstatné jsou mezníky na cestě, cesta je popisována po jednotlivých úsecích. Úseky jsou představovány rovným pohybem pouze jedním směrem, kdežto mezníky místy, kde je třeba směr změnit. Prostor je striktně pravoúhlý, „zabočit doprava/doleva“ znamená změnu směru o 90°. Úhel se uvádí jen v případech, kdy se nejedná o pravý úhel, k čemuž v tomto případě nedošlo. Popis věnuje značnou pozornost vzdálenostem, které vyjadřuje čísla v metrech. Vzdálenosti jsou zaokrouhlovány na „desítky“ nebo „pětky“ a zmírňovány slovy „necelých“. Jak úhly, tak i vzdálenosti využívané při navigaci jsou metrikami vizuálními.⁴ Vzdálenost vlastně znamená „vzdálenost ode mě“ a „jak daleko“ znamená „jak daleko od mého těla“. Na místo 20 metrů od mého těla si nelze sáhnout, většina míst nevydává žádné zvuky, a tak nezbyvá než se k nim vydat a „odhadovat“ čas, po který je třeba se pohybovat. Níže uvedená citace ukazuje, že tento „odhad“ vzdálenosti je běžně „trénován“ v rámci tzv. prostorové orientace.

„Klára: V rámci základní prostorovky děláš odhady vzdálenosti, jo, takže se učíš v podstatě, co je metr, co je 5 metrů, 10 metrů, 50 metrů, 100 metrů.

Robert: A jak se to učí?

Klára: No, necháš je prostě jít.

Robert: A řekneš jim, to bylo 100 metrů?

Klára: Ne, tak začínáš od těch menších, učíš se metr, necháš je jít pětkrát po sobě a řekneš, odchýloval ses tolik a tolik, pak 5 metrů, 10 metrů, 50 metrů, 100 metrů.“

(Klára, 33 let, 12. 2. 2015)

Výše uvedený citát ukazuje, co je možné označovat spojením „zápis do těla“, „zápis na tělo“ nebo „disciplinace těla“ (Foucault [1975] 2000). Nevidomé tělo je systematicky trénováno v odhadu vizuální vzdálenosti. Opakovaným procházením určité vzdálenosti, po které následuje sdělení odchylky od „normy“, jsou těla kalibrována pro vizuální svět. Samotné číslo odkazuje k měřitelnému, počítatelnému a homogennímu prostoru, v němž cesty (úseky cest) diferují pouze ve svých délkách. Nevidomé tělo (jako jakékoliv jiné tělo) se vzdálenost neučí samo, ale tréninkem „od druhých“. Pokud se vrátíme k první citaci, vizualita prostoru se v popisu objevuje i prostřednictvím názvů „Klánovická“, „Hloubětínská“, „Černý Most“, které jsou napsány buď na cedulích připevněných na zdech domů, nebo na čelním skle autobusu. Vizualita se pak odráží i v informacích popisujících celek obrazu, jako je například „obejít celou budovu“ apod. Vizualita prostoru je zde obsažena ve změně měřítka. Budova je v popisu zmenšena. Aby mohla být nahlédnuta v celku, je situována do jakési myšlené vzdálenosti. Proces obcházení celé budovy současně umísťuje „pozorovatele“ do horní pozice, z níž na budovu shlíží a která je přístupná pouze zrakem. I když je o prostoru komunikováno verbálně, i když je popisován jako příběh, i když jde o svého druhu narativní prostor, stále se jedná o vizuální prostor.

Význam slova „vědět“

V kontextu prostoru a pohybu prostorem se v rozhovorech často mísí slova „znát“, „vědět“, „umět“, „zažít“, „pamatovat si“, „zapamatovat si“, „zafixovat“, „naučit se“. Významově se tyto pojmy překrývají, nahrazují a vzájemně zastupují. Nejprve proto vznikaly otázky, co pro komunikační partnery a partnerky znamená „znát prostor“, „pamatovat si prostor“, „umět se pohybovat v prostoru“, jaké jsou mezi těmito „znalostmi“ rozdíly a v jakých jsou vzájemných vztazích. Postupně jsme vypožadovali, že za určitou štěpnou linii můžeme pokládat účel „znalosti“. Existují znalosti, které jsou pro komunikační partnery a partnerky užitečné, a ty, které v praxi nevyužijí. I znalosti, jež komunikační partneři a partnerky označovali jako nepraktické, však používali, pouze jich nevyužívali při samostatném pohybu prostorem. Znalost, respektive všechna uvedená slovesa tak byla nakonec kódována dvěma odlišnými způsoby, a to jako „znalost využitelná pro samostatný pohyb prostorem“ a „znalost využitelná pro komunikaci s druhými“. Primární otázkou tedy je, co pro komunikační partnery a partnerky znamená ono „vědět“ ve významu „znalost využitelná pro komunikaci s druhými“.

„Michal: Až ve chvíli, kdy jsem bydlel v jednom baráku, tak mě zajímalo, jak je vysokej, kolik je tam pater – pro představu jenom. Ale jinak mně to je v podstatě jedno. Jakože já je potřebuju jenom jako k tomu, aby mě dovedly z toho bodu A do bodu B.“

Robert: Jo. A má teda pro tebe nějaký smysl ohraničení toho prostoru z vrchu?

Michal: Smysl to má v tom, abych vnímal realitu co nejvíc, podobně jako kdokoliv jinej. Protože věřím tomu, že třeba pro vidícího člověka to smysl má. Jestli třeba ten barák je hezkej a jak je vysokej a jestli má pěknou fasádu a tak dál.“

(Michal, 29 let, 28. 2. 2015)

Na příkladu výšky domů se zde ukazuje jeden rozměr významu „znát“. Michal zná výšku domů, protože se chce co nejvíce přiblížit tomu, jak prostor vnímají ostatní. Chce jej vnímat stejně nebo alespoň podobně jako „každej jinej“, jako všichni ostatní, jako „ti druzí“, jako vidící. Chce tedy vnímat prostor vizuálně. Vyjadřuje předpoklad, že informace o výšce domu a jeho vzhledu jsou důležitou součástí světa vidících, že v prostoru vidících je to klíčová orientační, a tedy i prostorová znalost. Taková znalost je důležitá proto, že umožňuje komunikaci ve vizuálním světě, umožňuje komunikaci s vidícím člověkem, umožňuje zeptat se na cestu, a tak dojít z bodu A do bodu B. Pro jeho samostatný pohyb prostorem však žádný význam nemá, je mu to „v podstatě jedno“ a chce to vědět jenom „pro představu“. Představa, respektive spojení „jenom pro představu“ je tady použito ve významu „znalost využitelná pro komunikaci s druhými“. To znamená ve významu něčeho vizuálního, pro pohyb nepotřebného, ale přesto zajímavého. „Znát“ zde tedy nabývá významu toho, podle čeho pořádají (organizují) svůj prostor

vidící ve smyslu „vědět, co je vidět“, „vědět co vidící vidí“, respektive vidět.

„Protože i když to mám zažitý, vím kudy, ale jak to najednou mám popsat.“

(Petra, 34 let, 9. 7. 2014)

Druhou otázkou je, co znamená „vědět“ ve významu „znalosti využitelné pro samostatný pohyb prostorem“. Citace Petry je sice krátká, ale skrývá toho v sobě mnoho. „Znalost“ ve významu užitném pro samostatný pohyb prostorem byla popisována slovesy „vědět“, „znát“ a „pamatovat“, ale současně i slovy „zažít“, „nachodit“, „osahat“, „nasahat“, „naskočit“, „zapnout se“, „automaticky“, „autopilot“, „najísto“ apod.⁵ Jde tedy o jiný typ vědění, o jiný typ znalosti. Z citace vyplývá, že jediné, co o ní lze říci je, že o ní nic říci nelze, nejde verbálně vyjádřit. Ale přesto je komunikačními partnery artikulována a má pro ně svůj nesporný orientační význam. Jedná se o jakési „vědění kudy“, nikoliv o „vědění kde“ nebo „vědění kam“. Zatímco v první citaci, nabízející instruktážní popis ze zastávky autobusu ke vchodu bazénu, je předávána kombinace „znalosti kde“ se „znalostí kam“, tj. určitých nepřítomných bodů na cestě, které se vyprávějí mimo čas jejich procházení, zde se hovoří o nebodovém a procesním „kudy“, tedy naopak o nemožnosti vyprávět o cestě mimo čas jejího procházení. Zároveň je toto kudy „zažité“, je opakovaně zažívané, je opakovaně žité. Ve svém opakování i v samotném „kudy“ je vždy přítomný určitý časový rozměr této znalosti. „Vědět“ v tomto smyslu znamená znát cestu časem, umět se pohybovat nejen prostorem, ale i časem, pohybovat se časoprostorem (oběma současně). Je to znalost o posloupnosti, koordinaci, pohybu. Není to tudíž znalost ve významu „vidět“, tato znalost nemá své obrazy, není statická, nedá se napsat ani nakreslit, nedá se dokonce ani reprezentovat, ale je to znalost ve významu „umět pohyby“, „dokázat projít“, „znát cestu“.

„Je hrozně velký rozdíl toho, když mi někdo popíše třeba prostor tady této kavárny a já mám možnost si ho fyzicky projít, tak si udělám i opravdu vlastní představu o tom, jak to tady fyzicky vypadá. Čili není to jenom popis toho druhýho, ale je to i moje fyzická představa, kterou si sama ze své zkušenosti udělám.“

(Dana, 35 let, 13. 2. 2015)

Třetí otázkou je, jak se tato dvě „vědění“ o prostoru vztahují k sobě navzájem. Dana hovoří o „velkém rozdílu“ mezi popisem prostoru druhého člověka a vlastní zkušeností s prostorem. Popis druhého člověka reprezentuje to, co není mé, co jsem si neudělala sama, co mi bylo někým předloženo k užití. Naopak „vlastní zkušenost“ zde představuje něco bytostně mého, něco co si udělám já sama pro sebe, a to tak, že si to fyzicky, tedy svým tělem projdu, že si svým tělem prostor osahám, že se v něm budu moci pohybovat. Z citace vyplývá i to, že udělat si „vlastní zkušenost“ není

samozřejmé. Zatímco popis druhého člověka samozřejmý je, o „vlastní zkušenosti“ se hovoří pouze jako o možnosti, jež ale musí být umožněna. Petra tak v této citaci vyjadřuje preferenci „znalosti“ ve smyslu „znalost využitelná pro samostatný pohyb prostorem“ před „znalostí“ ve smyslu „znalosti využitelné pro komunikaci s druhými“, kterou považuje za hodnotnější především proto, že je její vlastní, nikým nezprostředkovaná, osobně zakoušená, zažitá. Zajímavé je i použití jazyka vizuálního prostoru. V citaci se objevují nejméně dvě: „jak to tady vypadá“ a „představa“. Obě jsou sice druhotně ztělesněny (korporealizovány) prostřednictvím spojení „fyzicky vypadá“ a „fyzická představa“, čímž ale pouze dokládají vliv prostorového normativu. Význam slova představa však stojí za podrobnější rozbor.

Význam slova „představa“

Slovo „představa“ má trochu jiné pozadí. Je osamoceno, nemá další podobná slova, významově se s jinými nepřekrývá, ale zato se vyskytuje v několika odlišných významech. Komunikační partneři a partnerky jím označují poměrně různorodé zkušenosti. Nám se podařily identifikovat tři. První z nich je obtížné nazývat představou, což jenom podtrhuje, že to není slovo opírající se o přímou zkušenost komunikačních partnerů a partnerek. Jedná se o představu ve smyslu „vím = vidím“, tedy „znalost využitelnou pro komunikaci s druhými“ (situace B v obrázku 1).

„Jo, představuju si to prostě jenom jako pojem toho, že vím, že to tak je. Tak, jakože bych si vizuálně představovala ty schody, že tam teď budou, nebo že bych si vizuálně představovala, že teď půjdu přes tu trávu, přes kterou mám jít, a představovala bych si nějakou krásnou trávu s kytičkami, tak to ne.“
(Dana, 35 let, 13. 2. 2015)

Představa tu není asociována s vizualitou, ba naopak, vizualita tohoto druhu představy je aktivně vylučována. Není to představa vidění, protože Dana nevidí, ale je to představa vymezující se přímo proti vidění. Představa zde znamená pojem, znalost, fakt, který má ryze informativní hodnotu, respektive hodnotu pro komunikaci. Zajímavou otázkou je, proč je pro tento druh znalosti vůbec voleno označení představa. Dana vlastně říká, že to žádná představa není, že si to nepředstavuje, že je to pro ni nepředstavitelné. Nicméně přesto používá toto označení. Z výpovědi je zřejmé, že Dana má znalost o tom, co vidící pokládají za představu. Sama nabízí dva příklady toho, jak rozumí prostorové představě vidících lidí: „představa schodů“ a „představa krásné trávy s kytičkami“. Hovoří tak vlastně o představě lidí vidících, hovoří o tom, co za představu pokládají ti, kdo vidí schody a krásnou trávu s kytičkami. Pro ni však tento význam nemá, pro ni je tato představa pouze nepředstavovanou a nepředstavitelnou informací. Zajímavé je i to, jak o těchto faktech hovoří. Říká nám, že taková „představa“ je zcela osamocená, není k ničemu vztažená, není propojená s ničím dalším. Tam někde jsou schody a na trávě jsou kvě-

tiny. Nepřímo nám tak říká, co pro ni znamená informace o vizuálním prostoru. I když se oproti vizualitě přímo vymezuje, je to představa „znalosti o vizuálním“.

„No tak ano, ten zážitek mi už nahrazoval tamtu představu, kterou jsem měl, a už příště, když tam půjdu, jestli tam někdy půjdu ještě, tak si už představím ten konkrétní zážitek, který jsem z toho měl, když jsem tam tehdy poprvé šel.“
(Jakub, 21 let, 4. 3. 2015)

Druhý význam „představy“ je nejčastěji asociován s pamětí (situace C v obrázku 1). Jedná se o představu, jež vznikla zapamatováním si daného místa. Není již vázána na vizualitu a ani se proti ní nemá potřebu vymezovat. Opírá se o přímou zkušenost s daným prostorem. Zde je popisována jako „konkrétní zážitek“, který je možný si zapamatovat a znovu vybavit, tedy „představit“. Jedná se o ničím nezprostředkovanou, fyzickou, tělesnou přítomnost v prostoru, nicméně zatím jednorázovou a neopakovanou. Je zřejmé, že v daném místě byl Jakub poprvé, zatím naposledy a současně sám vyjadřuje pochybnost, zda tam ještě někdy půjde. Nicméně právě proto, že tato možnost existuje, tak si to místo představuje, jinými slovy představuje si, aby si pamatoval. Podobně jako v případě předchozího významu „představy“ zůstává i tato „představa“ osamocená, neprovázaná a nepropojená s „představami“ jiných míst, a to ani prostorově, ani časově. Teprve opakováním se ze zážitku prostoru může stát „zažitý“ prostor. Bez opakování časoprostorové „kudy“ postrádá svou časovou složku. Představa je zde proto používána ve významu „pamatovat si pocit bytí v konkrétním prostoru“.

„Takže představy tam budou probíhat pořád. Ať už si budu na něco vzpomínat, nebo něco si vybavovat, nebo tak, ale to určení toho místa už pro mě tak, abych byl schopen ho popsat, ať už pro sebe nebo pro někoho jiného, to už je prostě moje definice. Na to žádný představy nebyly potřeba. To už jsem si jenom vybavil to, k čemu jsem dřív došel, a řekl jsem mu: Tak si to představ, jak to tam vypadá jako. Tady jsou hajzlíky, tady. Jo, hele, prostě půjdeš doleva a druhé dveře to jsou.“
(Michal, 29 let, 28. 2. 2015)

„Představa“ ve svém třetím rozměru nese význam „vím = umím“, tedy „znalost využitelná pro samostatný pohyb prostorem“ (situace D v obrázku 1). Michal se zde rovněž vymezuje proti použití slova „představa“, nicméně jinak než v jeho prvním významu. Představa už pro něj v tomto smyslu nedostačuje, není vhodným termínem pro popis jeho „osvojení“ prostoru. Nabývá významu něčeho kvalitnějšího, využitelnějšího, co přesahuje význam „představy“ ve smyslu „vzpomínání“ nebo „vzbavování si“. Je to jeho vlastní pojetí prostoru, je to jeho osobní určení toho místa, to, jak si jej zažil, k čemu v něm došel. Je to jakási představa bez představy, je to jeho vlastním tělem vytvořená definice prostoru. Teprve tady hovoří o tom, že s takto osobně nadefinova-

nou „představou“ prostoru o něm může začít komunikovat, může jej dostávat do jazyka a může jej někomu popisovat. Schopnosti popsat prostor používá pro doklad vyšší hodnoty této „představy“ oproti jejím předešlým významům. Nicméně i přes odmítnutí pojmu „představa“ zůstává i nadále přítomný v jazyce, kterým o tomto prostoru komunikuje. Říká „žádný představy nejsou potřeba“ a druhým dechem dodává, „tak si to představ“. I když se jeho rozumění prostoru „emancipuje“ od vizuality prostorového normativu, svým jazykem její dominanci stále (re)produkuje.

Jelikož se v průběhu rozhovorů různily obsahy velice často skloňovaného pojmu představa, bylo nutné věnovat pozornost nadefinování základních pojmů. Zatímco pro první probíraný význam představy jsme používali pojem „představa“, pro druhý význam „paměť“, tak pro třetí se osvědčil pojem „definice“⁶. V těchto významech je tedy budeme používat i zde.

Postup „osvojování“ prostoru

V dalším postupu analýzy se klíčovou otázkou stal vzájemný vztah těchto tří významů představy, tedy „představy“, „paměti“ a „definice“. Ve všech výpovědích se objevovala jejich určitá posloupnost, jakési vývojové fáze postupného „osvojování“ prostoru. Komunikační partneři a partnerky je organizovali za sebe do vývojové řady. Nicméně lišili se v tom, kolik a jaké fáze ve svých výpovědích popisovali. Byly za sebe kladeny tak, jak byly výše představeny.

„Moje vlastní představa je vždycky jenom představou. Druhý stupeň je ten popis někoho, kdo mi ten neznámý interiér popíše, to je druhý stupeň, kdy už přeci jenom mám opravdu nějakou konkrétní představu toho areálu, jak by to mělo... A třetí fáze je potom to, si to opravdu fyzicky projít a zjistit, že to teda cca odpovídá tomu, jak mi to ten člověk popsal.“

(Dana, 35 let, 13. 2. 2015)

Dana vymezuje tři fáze představy. První je představa, o které se nedá říci nic jiného než to, že to je představa, a Dana ji používá ve významu jakéhosi „pocitu z místa“. Tomuto významu představy jsme se hlouběji nevěnovali, neboť jsme pro jeho odlišení nenalezli dostatečnou oporu v empirii. Druhá fáze je popis někoho druhého, tedy představa ve smyslu „představy využitelné pro komunikaci s druhými“, což je představa toho, „jak by to mělo být“. Čili představa hypotetická, neosobní, nicméně již využitelná. V této fázi se již komunikuje o zcela konkrétních informacích, kde se co nachází, jak je to veliké, jak je to orientované, co je za tím, před tím, vedle toho, z jakých je to materiálů apod. Nicméně tato představa je utvářena pouze na základě někým zprostředkovaných informací. Představa třetí fáze vyžaduje prostor osobně projít, vstoupit do něj svým tělem a zažít jej na vlastní kůži. Je to přímá a nezprostředkovaná, tělesná, a tudíž nejen vizuální zkušenost s prostorem. Dana zde komparuje představy druhé a třetí fáze mezi sebou, přičemž představu druhé fáze ověřuje představou té

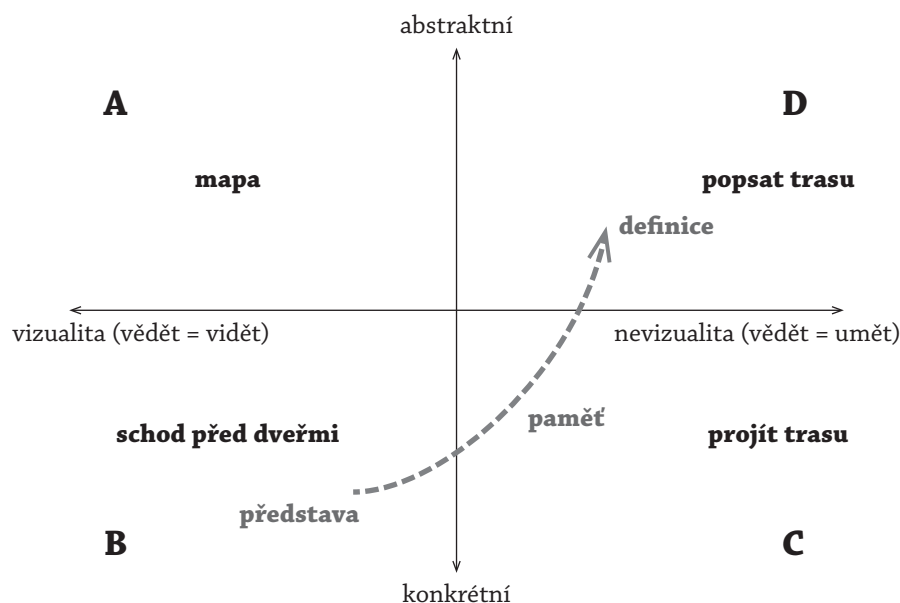
třetí, tedy za věrohodnější, pravdivější, za „skutečnější“ pokládá tu třetí.

„Ne, ta představa je jako jedna věc, ale co se týče výpovědní hodnoty pro mě, jakoby té představy, tak je taková, která je hodně obecná, to je třeba teď, kdy prostě já opravdu nevím, kde ty věci jsou, takže já jako si to můžu představit, jakože tam někde budou, tak je budu hledat. Pak je ten proces toho zapamatovávaní, že sem třeba budu chodit víckrát a budu prostě jako postupně zjišťovat, že tam už dojdou sám, jako kam je potřeba, a pak je ta představa, která už jakoby má tu výpovědní hodnotu, že prostě si stoupnu třeba mezi ty dveře, anebo si představím tu hospodu nebo tu kavárnu prostě tak, že budu moct někomu popsat třeba, kde jsou záchody, že jsou za barem a že to jsou druhé dveře, jestli je to srozumitelný.“

(Michal, 29 let, 28. 2. 2015)

Michal hovoří také o třech fázích představy, nicméně o jiných než Dana. První popisuje jako hodně obecnou (ve smyslu nikoliv abstraktní, ale nevyužitelnou), kdy neví, kde se jednotlivé věci v prostoru nacházejí, doposud s nimi neměl osobní zkušenost, ale protože mu o nich někdo řekl, tak ví, že tam jsou, a tak je hledá. Jedná se tedy o fázi, v níž představa znamená „představu využitelnou pro komunikaci s druhými“. Potom podle něj následuje fáze zapamatování si, kdy prostor navštěvuje osobně, prochází jím, osahává jej a zažívá jej. Jedná se o fázi představy ve významu „paměti“, tj. „pamatovat si pocit bytí v konkrétním prostoru“. Třetí fáze je popisována jako ta, co už má význam, co už má hodnotu, ve smyslu „už ten prostor umím“, „už se v něm dokážu pohybovat“, a co víc: „už o něm dokážu komunikovat“ a „dokážu jej i někomu popsat“. Jedná se o fázi představy ve významu „definice“, tudíž představu „využitelnou pro samostatný pohyb prostorem“. Dana a Michal se tak shodují na dvou fázích, a to fázi „představy“ a fázi „paměti“. Michal ještě přidává fázi „definice“.

Obrázek znázorňuje postupný proces „osvojování“ prostoru komunikačními partnery a partnerkami, přičemž ve výpovědích nabývá dvou rozdílných významů. Prvním z nich je úroveň „osvojení“ prostoru. Každý z komunikačních partnerů a partnerek má nějaký způsob „osvojování si“ prostoru, jehož je schopen aktuálně dosáhnout a který by se dal umístit někam na naznačenou trajektorii (představa – paměť – definice). Mezi komunikačními partnery a partnerkami tak lze nalézt takové, kteří si prostor nechávají pouze popisovat, takové, kteří jsou schopni si prostor opakovaným procházením zapamatovat, i takové, kteří jsou schopni si sami pro sebe daný prostor definovat. Druhým významem je schopnost osvojit si každý prostor. Tedy i ti z komunikačních partnerů a partnerek, kteří jsou schopni si určitá místa „definovat“, si jiná mohou pouze „pamatovat“ nebo „představovat“. Jinými slovy, komunikační partneři a partnerky absolvují tuto cestu „osvojování“ prostoru s každým novým místem. O každém místě tak může být hovořeno z jiné pozice podle fáze „osvojování si“, v níž se člověk aktuálně nachází.

Obrázek 1: Postup „osvojování“ prostoru (podrobně popsán v textu).

Posun mezi jednotlivými fázemi přitom nenastává skokem. V první fázi představy (představa) může být popis poskytnut jednou nebo může být opakován, komunikační partner či partnerka si jej může nechat nahrát na záznamové zařízení nebo se jej naučit nazpaměť. Při každém dalším popisu se představa upevňuje, komunikační partneři a partnerky si jej mohou zapamatovat, ale vždy jen ve významu „vidět“, tedy ve významu zprostředkovaných pojmů a faktů. Jakýsi fázový přechod nastává v momentě první osobní návštěvy místa, kdy se aktivizuje tělesná paměť, začíná zapamatování si prostoru tělem (paměť). Tato představa „paměti“ se rovněž každou další návštěvou zpřesňuje a upevňuje. Představa ve smyslu „paměti“ tudíž není stejná po první a po desáté návštěvě místa. Opakovaným procházením míst jsou místa zažívána, až se stanou „zažitými“, tedy zapamatovanými. Když komunikační partneři a partnerky hovoří o místě s jeho představou ve fázi „paměti“, tak hovoří o tom, že o něm nepřemýšlejí, že si jej pamatují, že vědí, jak mají jít, kde mají odbočit, kde mají zvednout nohu a kde se chytit. Používají slova jako „najisto“, „automaticky“, „na autopilota“. Nicméně mají problémy ji popsat, hovořit o ní nebo ji jakkoliv reprezentovat. Vyjadřují preference prostor přímo ukázat, prostor s námi projít a hovořit o něm teprve při jeho procházení. Třetí fáze představy vyžaduje vypracování vlastní „definice“ prostoru, jde o schopnost přemístit se do prostoru, o kterém hovořím v momentě, kdy se v něm fyzicky nenacházím. Znamená to reaktualizovat se, zpřítomnit se v místě, o němž chci hovořit (definice). Představa ve fázi „definice“ umožňuje o daném prostoru komunikovat, a to bez ohledu na aktuální místo a čas.

Z obrázku číslo 1 proto mimo jiné vyplývá, že postup „osvojování si“ prostoru se pohybuje od konkrétních poznatků k těm abstraktnějším. Přičemž konkrétní a abstraktní jsou zde odlišeny na základě vztahu k času. Zatímco

konkrétní tady vyjadřuje „nepředstavované“, „nereprezentované“, „nepřenositelné“ a „nesdělitelné“, abstraktní vyjadřuje, že se jedná o způsob osvojení, jež je naopak „přenositelné“, „sdělitelné“ a „reprezentovatelné“. Z časového hlediska se představa ve svém prvním významu nikdy neudála. Znalosti, ze kterých je utvářena, nemají žádné časové a prostorové kontury, jsou to prázdné informace mimo čas a prostor. Představa ve významu „paměti“ existuje pouze v přítomnosti, nelze ji využívat bez přítomnosti v daném místě, je neoddělitelná od svého místa, a tak ani od přítomnosti v něm. Představa ve významu „definice“ pak je již oddělitelná od svého času, nicméně není bez času a není mimo čas, je to představa reaktualizace prostoru, jeho znovu zpřítomnění. „Definice“ je představou zpřítomnění nepřítomného, ale již definovaného místa. V tomto smyslu je „definice“ časovou, respektive časovanou abstrakcí prostoru.

Současně z obrázku vyplývá, že postup „osvojování si“ prostoru se posouvá od znalosti ve smyslu „vím = vidím“ ke znalosti ve smyslu „vím = umím“. Zatímco představa ve smyslu „představy“ je znalostí vizuálních faktů využitelných pro komunikaci s druhými, představa ve smyslu „paměti“ je sice znalostí nereflekтовanou, nicméně umožňuje se v prostoru samostatně pohybovat. Pamatovat si prostor už zde znamená „umět se pohybovat v prostoru“ („vím = umím“). A představa ve smyslu „definice“ pak samozřejmě také představuje znalost umožňující samostatný pohyb prostorem, která je navíc reflektovaná, a tedy i vyjadřovaná („vím = umím“). Jde tudíž o postup jakéhosi vystoupení ze světa vizuality a přechod do světa přímé a nezprostředkované zkušenosti celého těla, kde si prostor postupně utvářím a definuji sám.

Závěr

Hlavním cílem našeho příspěvku je představit proces samostatného poznávání nových neboli dříve nenavštívených

prostorů lidmi, kteří podle svých vlastních slov nevidí, případně rozeznávají světlo a tmu. Tuto zkušenost interpretujeme pomocí dvou teorií, jež pokládáme na poli geografie za vzájemně se doplňující. První z nich je kritika produkce prostoru Henriho Lefebvra založená na koncepcích sociálního a *abstraktního prostoru*. *Sociální prostor* odkazuje k sociální (re)produkcí prostoru, která umožňuje o prostoru uvažovat jako o „vytvářeném“ sociálním jevu se svou vlastní historií. *Abstraktní prostor* je pak pouze jednou z možných reprezentací prostoru, v níž absentuje sociální a tělesný rozměr prostoru. Tato reprezentace je podle Lefebvra v současné kapitalistické společnosti reprezentací univerzální, a proto ji můžeme považovat za normativ vylučující pluralitu prostorových reprezentací. Jelikož její sedimentace v čase není na první pohled zřetelná, zdá se, že jde o stabilní, neměnnou, a tudíž i nezpochybnitelnou kategorii. Díky teorii Judith Butler můžeme na *abstraktní prostor* nahlížet jako na reprezentaci ustavovanou v rámci genderového řádu a současně jako na performativní proces, který přivádí v existenci to, co pojmenovává, a který vyžaduje neustálé opakování tělesných aktů k tomu, aby byl udržen.

Abstraktní prostor je ustavován ve společnosti, v níž hraje dominantní úlohu zrak, a je (re)produkován prostřednictvím diskursivních praktik spojených primárně se zrakem, tedy prostřednictvím měření, kreslení, tištění apod. Přítomnost zraku v sociální realitě je však implicitní, zrak je „normální“, není „vidět“, je „neviditelný“ a je považován za spolehlivý zdroj informací, protože „všichni vidíme stejné věci“ (Michalko 2001). Vycházíme tak z předpokladu, že zrak napomáhá *abstraktní prostor* „zneviditelnovat“, a tedy normalizovat, a že cestou k jeho „zviditelnění“ a narušení jeho dominance proto mohou být prostorové zkušenosti lidí, kteří zrak nevyužívají. Tuto cestu ale nechceme procházet proto, abychom konstruovali kategorie odlišných prostorových zkušeností, ale proto, abychom porozuměli prostorové zkušenosti vícesmyslové, prostorové zkušenosti tělesné, a v konečném důsledku i prostorové zkušenosti vizuální.

Analýza provedených rozhovorů popsáná v empirické části nás dovedla ke dvěma závěrům. Přestože naši komunikační partneři a partnerky nevyužívají při poznávání nových prostorů zrak, tělesné akty ztvárňované v tomto procesu performativně (re)produkují vizualitu prostoru. Aby splnili normu, aby se stali „normálními“, „neviditelnými“ ve světě vidících lidí, učí se dvě samostatné sady prostorových informací. Jedny, které „využívají pro komunikaci s druhými“, a druhé, které „využívají pro svůj samostatný pohyb prostorem“. Osvojují si tak například vzdálenosti v metrech nebo práci s měřítkem, ale také znalosti o barvách fasád, výškách domů, názvech ulic apod. Tyto znalosti a dovednosti pro ně nemají orientační význam a pro svůj samostatný pohyb prostorem je nepotřebují. Přesto jsou pro ně užitečné. Potřebují je pro komunikaci o tom „pravém, skutečném a normálním“ prostoru, který předpokládá Golledge (1993), potřebují je, aby se stali jeho součástí. Učení se vizuálnímu prostoru probíhá dobrovolně, komu-

nikací partnerky a partneři tento jev nijak nezpochybňují (ani v případě, kdy jsou trénováni, zkoušeni a navigováni prostřednictvím vizuálních metafor) a pokládají ho za přirozenou součást své prostorové zkušenosti. Teorie Judith Butler však ukazuje učení se vizuálním prvkům a vizuálním dovednostem, jejich praktikování a komunikaci o nich jako efekt diskursu a moci ustavujícími vizualitu prostoru jako normu. Ta je neustále a opakovaně (re)produkována v tělesných aktech nás všech.

Právě závislost této normy na realizaci v tělesných aktech subjektů představuje potenciál pro její narušení a tím i narušení prostorového normativu, jehož je součástí – *abstraktního prostoru*. Lefebvre ([1974] 1991) vidí možnost narušení stávající normy v utváření alternativních prostorů, prostorů narušujících zaběhnuté praktiky zacházení s prostorem, J. Butler pak v samotném opakování podmínek normy, které „nikdy není pouze mechanické“ (Butler 1997b: i6) a které popírá její stabilitu a naopak odhaluje její časovost. Oba se shodují v tom, že ani „moc, ani subverze nepřicházejí z nějakého radikálního vnějšku, ale z vnitřního mechanismu svého vlastního fungování“ (Górská, Matonoha: 816). Je-li tedy fungování *abstraktního prostoru* dáno jeho opakováním, tj. časovostí, v případě našich komunikačních partnerů a partnerek znalostmi a dovednostmi, jež si osvojují proto, aby mohli komunikovat s druhými, je i jeho narušení umožněno vlivem času. Čas umožňuje narušení normy, naši komunikační partneři a partnerky prostory opakovaně navštěvují, poznávají je, budují si k nim vztah, postupně si vytvářejí druhou sadu prostorových informací, které již nepotřebují ke komunikaci, ale k samostatnému pohybu prostorem, čímž je narušována zdánlivá stabilita a ahistoričnost vizuálního prostoru. S postupným poznáváním prostorů se vztah mezi prostorem a jeho vizualitou ve zkušenosti komunikačních partnerů a partnerek oslabuje a to nám umožňuje nahlédnout za meze prostorového normativu, nahlédnout na vizualitu prostoru jako na normu a začít reflektovat politické konotace samotných prostorových koncepcí.

Literatura

- Andrucki, M. J., Dickinson, J. 2015. „Rethinking Centers and Margins in Geography: Bodies, Life Course, and the Performance of Transnational Space.“ *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 105, No. 1: 203–218, <http://dx.doi.org/10.1080/00045608.2014.962967>.
- Bachelard, G. 2009. *Poetika prostoru*. Praha: Malvern.
- Beauvoir, S. [1949] 1967. *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis.
- Bell, D., Binnie, J., Cream, J., Valentine, G. 1994. „All Hy-ped up and No Place to Go.“ *Gender, Place and Culture*, Vol. 1, No. 1: 31–47, <http://dx.doi.org/10.1080/09663699408721199>.
- Bondi, L. 2005. „Troubling Space, Making Space, Doing Space.“ *Group Analysis*, Vol. 38, No. 1: 137–149, <http://dx.doi.org/10.1177/0533316405049381>.
- Butler, C. 2003. *Law and the Social Production of Space*. Disertační práce. Queensland: Griffith University.

- Butler, J. [1993] 2011. *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of „Sex“*. London & New York: Routledge.
- Butler, J. 1997a. *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. London & New York: Routledge.
- Butler, J. 1997b. *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Butler, J. [2009] 2013. *Rámce války: za které životy netruchlíme?* Praha: Karolinum.
- Butler, J. [1990] 2014. *Trampoty s rodou. Feminizmus a podryv identity*. Bratislava: ASPEKT.
- Butler, R. 1994. „Geography and Vision-impaired and Blind Populations.“ *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 19, No. 3: 366–368, <http://dx.doi.org/10.2307/622329>.
- Butler, R. 1998. „Rehabilitating the Images of Disabled Youths.“ Pp. 83–100 in Skelton, T., Valentine, G. *Cool Places: Geographies of Youth Cultures*. London & New York: Routledge.
- Cobarrubias, S., Pickles, J. 2009. „Spacing Movements: The Turn to Cartographies and Mapping Practices in Contemporary Social Movements.“ Pp. 36–58 in Warf, B., Arias, S. *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. New York: Routledge.
- Elden, S. 2009. „Space I.“ Pp. 262–267 in Kitchin, R., Thrift, N. (eds.). *International Encyclopedia of Human Geography*. Amsterdam: Elsevier.
- Folch-Serra, M. 1990. „Place, Voice, Space: Mikhail Bakhtin's Dialogical Landscape.“ *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 8, No. 1: 255–274, <http://dx.doi.org/10.1068/d080255>.
- Foucault, M. [1975] 2002. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- Gleeson, B. J. 1996. „A Geography for Disabled People?“ *Transactions, Institute of British Geographers*, Vol. 21, No. 2: 387–396, <http://dx.doi.org/10.2307/622488>.
- Goffman, E. [1959] 1999. *Všichni hrajeme divadlo: sebeprezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.
- Goffman, E. [1963] 2003. *Stigma: poznámky k problému zvládnutí narušené identity*. Praha: SLON.
- Golledge, R. 1991. „Tactual Stript Maps as Navigational Aids.“ *Journal of Visual Impairment & Blindness*, Vol. 85, No. 7: 296–301.
- Golledge, R. 1993. „Geography and the Disabled: A Survey with Special Reference to Vision Impaired and Blind Populations.“ *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 18, No. 1: 63–85, <http://dx.doi.org/10.2307/623069>.
- Golledge, R. 1994. „A Response to Butler.“ *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 19, No. 3: 369–372, <http://dx.doi.org/10.2307/622330>.
- Golledge, R. 2005. „Reflections on Procedures for Learning Environments Without the Use of Sight.“ *Journal of Geography*, Vol. 104, No. 3: 95–103, <http://dx.doi.org/10.1080/00221340508978622>.
- Górská, M., Matonoha, J. 2008. „Popis mnoha zápasů: diskurz, subjekt a moc v myšlení Judith Butlerové.“ *Česká literatura*, roč. 56, č. 6: 805–829.
- Gottdiener, M. 1994. *The Social Production of Urban Space*. Austin: University of Texas Press.
- Gregory, D. 1994. *Geographical Imaginations*. Cambridge: Wiley-Blackwell.
- Gregson, N., Rose, G. 2000. „Taking Butler Elsewhere: Performativities, Spatialities and Subjectivities.“ *Environment and Planning D*, Vol. 18, No. 4: 433–452, <http://dx.doi.org/10.1068/d232>.
- Gupta, A., Ferguson, J. 1992. „Beyond‘, Culture‘: Space, Identity, and the Politics of Difference.“ *Cultural Anthropology*, Vol. 7, No. 1: 6–23, <http://dx.doi.org/10.1525/can.1992.7.1.02a00020>.
- Harvey, D. 1989. *The Condition of Postmodernity*. Cambridge: Blackwell.
- Harvey, D. 2009. *Social Justice and the City*. Athens: The University of Georgia Press.
- Heidegger, M. [1932] 2013. *Věk obrazu světa*. Praha: Oikymenh.
- Imrie, R. 1996. „Ableist Geographies, Disablist Spaces: Towards a Reconstruction of Golledge's 'Geography and the Disabled'.“ *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, Vol. 21, No. 2: 397–403, <http://dx.doi.org/10.2307/622489>.
- Jay, M. 1993. *Downcast Eyes: The Denigration of Vision in Twentieth-century French Thought*. Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press.
- Katz, C. 2009. „Social Systems: Thinking about Society, Identity, Power and Resistance.“ Pp. 236–250 in Clifford, N. J., Holloway, S. L., Rice, S. P., Valentine, G. (eds.). *Key Concepts in Geography*. London: SAGE Publications Ltd.
- Kitchin, R. 1998. „Out of Place‘, 'Knowing One's Place': Space, Power nad the Exclusion of Disabled People.“ *Disability & Society*, Vol. 13, No. 3: 343–356, <http://dx.doi.org/10.1080/09687599826678>.
- Kitchin, R. 2009. „Space II.“ Pp. 268–275 in Kitchin, R., Thrift, N. (eds.). *International Encyclopedia of Human Geography*. Amsterdam: Elsevier.
- Kitchin, R. M., Jacobson, R. D. 1997. „Techniques to Collect and Analyze the Cognitive Map Knowledge of Persons with Visual Impairment or Blindness: Issues of Validity.“ *Journal of Visual Impairment and Blindness*, Vol. 91, No. 4: 360–376.
- Lefebvre, H. [1974] 1991. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lefebvre, H., Brenner, N., Elden, S. 2009. *State, Space, World: Selected Essays*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Levin, D. M. 1993. *Modernity and the Hegemony of Vision*. Los Angeles: University of California Press.
- Martins, M. R. 1982. „The Theory of Social Space in the Work of Henri Lefebvre.“ Pp. 160–185 in Forrest, R.,

- Hendersen, J., Williams, P. (eds.). *Urban Political Economy and Social Theory*. Aldershot: Gower.
- Massey, D. 2005. *For Space*. London: SAGE Publications Ltd.
- McDowell, L. 1993. „Space, Place and Gender Relations: Part I. Feminist Empiricism and the Geography of Social Relations.“ *Progress in Human geography*, Vol. 17, No. 2: 157–179, <http://dx.doi.org/10.1177/030913259301700202>.
- Michalko, R. 1999. *The Two-in-one: Walking with Smokie, Walking with Blindness*. Philadelphia: Temple University Press.
- Michalko, R. 2001. „Blindness Enters the Classroom.“ *Disability & Society*, Vol. 16, No. 3: 349–359, <http://dx.doi.org/10.1080/09687590120045923>.
- Nelson, L. 2014. „Engaging Butler: Subjects, Cernment, and the Ongoing Limits of Performativity.“ Pp. 62–94 in Glass, M. R., Rose-Redwood, R. (eds.). *Performativity, Politics, and the Production of Social Space*. London & New York: Routledge.
- O'Tuathail, G. 1996. *Critical Geopolitics*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Oliver, M. 1990. *The Politics of Disablement (Critical Texts in Social Work and the Welfare State)*. London: Palgrave Macmillan.
- Pallasmaa, J. 2012. *Oči kůže: architektura a smysly*. Zlín: Archa.
- Park, D., Radford, J., Vickers, M. 1998. „Disability Studies in Human Geography.“ *Progress in Human Geography*, Vol. 22, No. 2: 208–233, <http://dx.doi.org/10.1191/030913298672928786>.
- Pitoňák, M. 2013. „Prostorovost, institucionalizace a kontextualita heteronormativity: studie vyjednávání neheterosexuálních identit v Česku.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 14, č. 2: 27–40.
- Pitoňák, M. 2014. „Queer prostor(y).“ Pp. 123–146 in Matoušek, R., Osman, R. (eds.). *Prostor(y) geografie*. Praha: Karolinum.
- Pospíšilová, L., Pospíšilová, K. 2014. „Feministické prostory.“ Pp. 99–122 in Matoušek, R., Osman, R. (eds.). *Prostor(y) geografie*. Praha: Karolinum.
- Pratt, G. 2004. *Working Feminism*. Philadelphia: Temple University Press.
- Rose, G. 1993. *Feminism & Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. Cambridge: Polity Press.
- Rose, G. 1999. „Performing Space.“ Pp. 247–259 in Massey, D., Allen, J., Sarre, P. (eds.). *Human Geography Today*. Cambridge: Polity Press.
- Rose, M. 2002. „The Seductions of Resistance: Power, Politics, and a Performative Style of systems.“ *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 20, No. 4: 383–400, <http://dx.doi.org/10.1068/d262t>.
- Rose-Redwood, R., Glass, M. 2014. „Introduction: Geographies of Performativity.“ Pp. 1–11 in Glass, M. R., Rose-Redwood, R. (eds.). *Performativity, Politics, and the Production of Social Space*. London & New York: Routledge.
- Seamon, D. 1980. „Body-Subject, Time-space Routines and Place Balletes.“ Pp. 35–41 in Buttner, A., Seamon, D. (eds.). *The Human Experience of Space and Place*. London: Croom Helm Ltd.
- Shakespeare, T. 1994. „Cultural Representation of Disabled People: Dustbins for Disavowal?“ *Disability and Society*, Vol. 9, No. 3: 283–299, <http://dx.doi.org/10.1080/09687599466780341>.
- Soja, E. W. 1989. *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso.
- Soja, E. W. 1996. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-imagined Places*. Malden: Blackwell.
- Šmausová, G. 2002. „Proti tvrdošijné představě o ontické povaze gender a pohlaví.“ *Sociální studia*, č. 7: 15–27.
- Turnbull, D. 2002. „Performance and Narrative, Bodies and Movement in the Construction of Places and Objects, Spaces and Knowledges: The Case of the Maltese Megaliths.“ *Theory, Culture & Society*, Vol. 19, No. 5–6: 125–143, <http://dx.doi.org/10.1177/026327602761899183>.
- Tversky, B. 2003. „Structures of mental spaces how people think about space.“ *Environment and behavior*, Vol. 35, No. 1: 66–80.
- Urry, J. 1985. „Social Relations, Space and Time.“ Pp. 20–48 in Gregory, D., Urry, J. (eds.). *Social Relations and Spatial Structures*. London: Palgrave Macmillan.
- Warf, B. 2009. „From Surfaces to Networks.“ Pp. 59–76 in Warf, B., Arias, S. (eds.). *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. New York: Routledge.
- Warf, B., Arias, S. 2009. *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. New York: Routledge.
- Worth, N. 2011. „Evaluating Life Maps as a Versatile Method for Lifecourse Geographies.“ *Area*, Vol. 43, No. 4: 405–412, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-4762.2010.00973.x>.
- Worth, N. 2013. „Visual Impairment in the City: Young People's Social Strategies for Independent Mobility.“ *Urban Studies*, Vol. 50, No. 3: 574–586, <http://dx.doi.org/10.1177/0042098012468898>.
- Záborská, K. 2009. *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*. Praha: Academia.
- Zoran, G. 2009. „K teorii narativního prostoru.“ *Aluze*, roč. 12, č. 1: 39–55.

Poznámky

- 1 Článek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace RVO: 68145535 a Grantové agentury České republiky v rámci projektu č. 16-20991S.
- 2 Stejně jako oddělování subjektu, resp. těla a prostoru, a postulování hranice mezi nimi může být chápáno jako performativně utvářené v rámci diskursu.
- 3 Tuto dominanci můžeme vidět v organizaci prostoru (např. ustavování hranic umožňujících ovládnutí prostorů), jeho užívání (např. soukromé × veřejné prostory) i v uvažování o něm (McDowell 1993; Katz 2009; Pospíšilová, Pospíšilová 2014).

4 Vizualita vzdálenosti není dána primárně jednotkami, ve kterých se udává. Vedle metrů a kilometrů existují i nevizuální jednotky přímo odvozené z morfologie lidských těl, jako je „palec“, „loket“ či „stopa“. Vzdálenost pokládáme za vizuální metriku především proto, že umožňuje hovořit o místech, jež překračují měřítkovou úroveň těla (100 stop, 20 loktů) a která jsou bez zraku pro tělo nedostupná, respektive nezprostředkovaně nepřítomná – přítomná pouze zprostředkovaně. Barbara Tversky (2003) tak například rozlišuje čtyři měřítkové úrovně: prostor těla, prostor manipulovatelných objektů, prostor navigace a prostor grafiky. Zatímco v rámci prvních dvou měřítek není nutné pokládat vzdálenost za vizuální metriku, ve druhých dvou měřítkových úrovních je již vzdálenost konstruována jako vizuální, tedy bez zraku jako nezprostředkovaně nepřítomná přítomná pouze zprostředkovaně. Z tohoto důvodu považujeme vzdálenost používanou při navigaci jako metriku vizuální.

5 Výrazy jako „osahat“ či „nasahat“ jsou komunikačními partnery a parnerkami hojně používány. Neznamenají však pouze osahání rukama, nohama nebo jinými částmi těla, ale také osahání holí. Tyto výrazy se používají shodně pro části těla i bílou hůl a v jazyce nejsou odlišovány.

6 Pojem „definice“ není zcela ideální označení pro tento druh zkušenosti, přesto jsme se rozhodli jej použít. Jedná se o in vivo kód používaný samotnými komunikačními partnery, který dobře vyjadřuje, že se nejedná o abstraktní před-

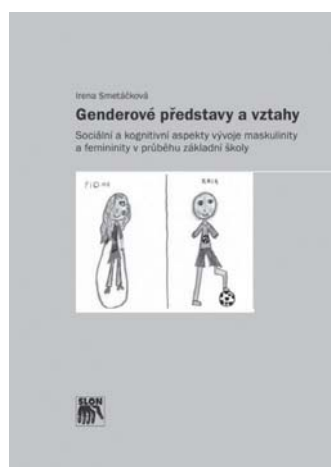
stavu z nějaké anonymní perspektivy, ale naopak o ryze individuální definici činěnou ze své vlastní perspektivy.

© Robert Osman, Lucie Pospíšilová, 2016

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2016

RNDr. Robert Osman, Ph.D., je odborným pracovníkem v Geografickém ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. Současně pracuje v oddělení environmentální geografie Ústavu geoniky Akademie věd ČR, v.v.i. Zaměřuje se na kvalitativní geografické metody: nestrukturované rozhovory, mentální mapy a zúčastněné pozorování. Mezi jeho hlavní výzkumná témata patří geografie času, rytmická místa, lidská teritorialita a geografie znevýhodnění. Korespondenci zasílejte na: osman@mail.muni.cz.

RNDr. Lucie Pospíšilová, Ph.D., je odbornou asistentkou na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde působí v rámci týmu Urbánní a regionální laboratoře. Hlavní oblastí jejího zájmu jsou urbánní studia, v rámci kterých se zaměřuje především na problematiku každodenního života, denní mobility a socio-prostorových bariér. Pracuje s metodami a koncepty geografie času a feministických přístupů. Korespondenci zasílejte na: lucie.pospisilova@natur.cuni.cz.

Smetáčková, Irena. 2016. *Genderové představy a vztahy. Sociální a kognitivní aspekty vývoje maskulinity a femininity v průběhu základní školy*. Praha: SLON.

Kniha řeší tři základní okruhy otázek: 1. Jaké představy o maskulinitě a femininitě (tzv. genderová schémata) si vytvářejí děti ve věku 6 až 15 let? 2. Jak se ve smíšených školních kolektivech projevuje gender? Jaké vztahy mezi sebou chlapci a dívky mají? 3. Jak spolu souvisí kognitivní a sociální oblast genderového vývoje? Jak dětská genderová schémata ovlivňují komunikaci a vztahy ve smíšených skupinách, a naopak? Ke každé z otázek jsou představeny aktuální zahraniční výzkumy, psychologické a sociologické teorie a výsledky autorčina vlastního výzkumu. Výzkumu se účastnilo 435 dětí z 20 školních tříd pokrývajících všechny ročníky základní školy. Výzkum ukázal, že genderová schémata jsou založena na znacích socio-kulturní povahy a jsou silně komplementární. Schémata mladších dětí jsou homogenní, u starších dětí narůstá flexibilita a variabilita schémat. Ve třídách děti i vyučující často používají dělení na dívky a chlapce. Konkrétně byly identifikovány tři praktiky používané k obhajobě existujících hranic femininity a maskulinity a jedna praktika, která tyto hranice měnila. Kniha přináší vhled do genderové struktury dětských životů. Může být přínosem pro všechny, kteří s dětmi pracují a snaží se lépe porozumět jejich světu.